

PRZYPISY

Rozdział 1

1. Ruth Turkow-Kaminska, *Mink Coats and Barbed Wire*, Collins, London 1979. | 2. Józef Czapski, *Na nieludzkiej ziemi*, Instytut Literacki, Paryż 1949; Gustaw Herling-Grudziński, *Inny świat*, Gryf Publications, Londyn 1953; Joseph Scholmer, *Vorkuta*, Weidenfeld and Nicolson, London 1954; Menachem Begin, *Białe noce*, Wydawnictwo CDN, Warszawa 1989. | 3. Anne Applebaum, *Gulag*, Świat Książki, Warszawa 2005, s. 318–326. | 4. Jurek Biegus, *Siberian Baby*. Dostępny w [www: <http://www.polishresettlementcampsintheuk.co.uk/stories/biegus.htm>](http://www.polishresettlementcampsintheuk.co.uk/stories/biegus.htm). | 5. Michał Giedroyc, *Na krawędzi krateru*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2010. | 6. Za: Ryszard Kapuściński, *Imperium*, Czytelnik, Warszawa 1993. | 7. Klemens Rudnicki, *Na polskim szlaku. Wspomnienia z lat 1939–1947*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990, s. 117–118. (wyd. oparte na wyd. 4: Polska Fundacja Kulturalna, Londyn 1986). Wyd. ang.: *The last of the war horses*, Bachman and Turner, London 1974. | 8. Fragment prywatnego dziennika Czesławy Wierzbńskiej (obecnie Panek), za zgodą Autorki. | 9. Eugenia Huntingdon, *The unsettled account*, Severn House, London 1986, s. 143. Wyd. pol.: *Nie wyrównany rachunek*, Tenten, Warszawa 1994. | 10. *Ibid.*, 1986, s. 98. | 11. *Ibid.*, s. 99. | 12. *Ibid.*, s. 114. | 13. *Ibid.*, s. 99. | 14. S.V. Utechin, *Everyman's Concise Encyclopaedia of Russia*, J.M. Dent and Sons, London 1961, s. 260–261.

Rozdział 2

15. Władysław Anders, *Bez ostatniego rozdziału*, „Test”, Lublin 1995, s. 77. | 16. Giedroyc, 2010, op. cit., s. 223–230. | 17. Rudnicki, 1990, op. cit., s. 223. | 18. *Ibid.*, s. 152. | 19. *Ibid.*, s. 151. | 20. Biegus, op. cit. | 21. Danuta Skiba, *Stories*. Dostępny w [www: <http://www.polishresettlementcampsintheuk.co.uk>](http://www.polishresettlementcampsintheuk.co.uk). | 22. Giedroyc, 2010, op. cit., s. 244–251. | 23. Informacja uzyskana od Ryszarda Kaczorowskiego podczas prywatnej rozmowy w 2009 r. | 24. Sławomir Rawicz, *Długi marsz*, Unicorn, Londyn 1993; *The way back*, reż. Peter Weir, USA, 2010. | 25. Wywiad z profesorem Palusor (Plutzer), Jerozolima, styczeń 2014. | 26. Zofia Litewska, *Mój pamiętnik*, Warszawa 1992. | 27. Zob. Norman Davies, *Od i do. Najnowsze dzieje Polski według historii pocztowej*, t. II, Rosikon Press, Warszawa 2008. | 28. Krystyna Orzechowska-Juzwenko, *Dlaczego? Wspomnienia syberyjskie i inne*, Instytut Pamięci Narodowej, Wrocław 2011. | 29. Wierzbńska, op. cit. | 30. Stanisław Kot, *Conversations with the Kremlin and Dispatches from Russia*, Oxford University Press, Oxford 1963. | 31. Israel Gutman, *Jews in General Anders' Army in the Soviet Union*, Yad Vashem, Jerozolima 1977. | 32. Menachem Begin, *White nights: The story of a prisoner in Russia*, Harper & Row, New York 1979, *passim*. | 33. Wywiad, 9 stycznia 2014, Jerozolima. | 34. Sylwester Strzyżewski, *Dezerjerzy Żydów z Armii Andersa w świetle dokumentów Instytutu Polskiego...* w Londynie, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2012, nr 3(165), s. 232. | 35. Henryk Markiewicz, *Mój życiorys polonistyczny z historią w tle*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2002. | 36. Ks. Marek Wesołowski, *Duszpasterstwo w II Korpusie gen. Władysława Andersa*, Color Press, Kielce 2004. | 37. Ks. Andrzej Chibowski, *Kapłańska odyseja ks. Michała Wilniewczyca*, Apostolicum, Żąbki 2012, s. 1–69.

Rozdział 3

38. Zbigniew S. Siemaszko, *General Anders w latach 1892–1942*, Wydawnictwo LTW, Londyn 2012, s. 24. | 39. Giedroyc, 2010, op. cit., s. 271–286. | 40. Stanisława Jasiewicz, *Pamiętam... I nie pamiętam...*, Paryż 2006, s. 25–35. | 41. Rudnicki, 1990, op. cit., s. 219–220. | 42. Utechin, op. cit., s. 582–583. | 43. *Ibid.*, s. 276–277. | 44. Rudnicki, 1990, op. cit., s. 205. | 45. *Ibid.*, s. 206. | 46. Anders, op. cit., s. 163. | 47. Helena Edwards (Czupryn), *Wiara wszystko zmienia (i udoskonala...)*, Wydawnictwo Poligraf, Brzeźnia Łąka 2002, s. 166–167. Wyd. ang.: *Days of Aloes*, Sandpiper Press, Halwell 1992. | 48. Skiba, op. cit. | 49. Rudnicki, 1990, op. cit., s. 229–230. | 50. *Ibid.*, s. 228. | 51. *Ibid.*, s. 234. | 52. Anders, op. cit., s. 168–169.

Rozdział 4

53. Rudnicki, 1990, op. cit., s. 175. | 54. Siemaszko, *General Anders w latach...*, op. cit., s. 333–334. | 55. *Ibid.*, s. 342. | 56. *Ibid.*, s. 352. | 57. Rudnicki, 1990, op. cit., s. 209–211. | 58. Markiewicz, op. cit., s. 64–65. | 59. Rudnicki, 1990, op. cit., s. 199–200. | 60. *Ibid.*, s. 220–221. | 61. *Ibid.*, s. 183–184. | 62. *Ibid.*, s. 213–214.

Rozdział 5

63. Edwards, 2002, op. cit., s. 169–171. | 64. *Ibid.*, s. 168–169. | 65. Skiba, op. cit. | 66. Giedroyc, 2010, op. cit., s. 273–274. | 67. Edwards, 2002, op. cit., s. 171–174. | 68. Rudnicki, 1990, op. cit., s. 235. | 69. Giedroyc, 2010, op. cit., s. 274–276. | 70. Skiba, op. cit. | 71. Agnieszka Jaskuła, *Biskup połowy Wojska Polskiego Józef Feliks Gawlina (1892–1964)*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2007, nr 29, s. 297. Dostępny w [www: <http://archiwumcaw.wp.mil.pl/biuletyn/b29/b29_6.pdf>](http://archiwumcaw.wp.mil.pl/biuletyn/b29/b29_6.pdf). | 72. Zbigniew S. Siemaszko, *General Anders – Addenda to biography*, Londyn 2014, s. 74–78. | 73. Harvey Sarnier, *Zdobycy Monte Cassino*, Zysk i S-ka, Poznań 1999, s. 114. | 74. Feliks Bilos, w: *Providence watching: Journeys from Wartorn Poland to the Canadian Prairies*, pod red. K. Patalas, University of Manitoba Press, Manitoba 2003, s. 38–48. | 75. Rudnicki, 1990, op. cit., s. 236–237. | 76. Relacja Pawła Chłipalskiego, archiwum rodziny Chłipalskich, Londyn. | 77. Edwards, 2002, op. cit., s. 181–182, 184–186. | 78. Tomas Venclova, *Aleksander Wat: Life of an artist and iconoclast*, Yale University Press, New Haven 1996, s. 155. | 79. *Ibid.*, s. 147. | 80. Elżbieta Kurkiewicz z Kordońskich, *Wykaz zmarłych zesłańców, więźniów i tagierników: suplement*. Dostępny w [www: <http://www.stankiewiczze.com/index.php/index.php?kat=31>](http://www.stankiewiczze.com/index.php/index.php?kat=31) sub=631>.

Rozdział 6

81. Wiesław Stypuła, *W gościnie u „perskiego” maharadży*, Warszawa 2000, s. 36–37. | 82. Ervand Abrahamian, *A History of modern Iran*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 112–158. | 83. *Polska Szkoła w Isfahan...* | 84. Stypuła, op. cit., s. 23–32. | 85. Giedroyc, op. cit. | 86. Edwards, 2002, op. cit., s. 175–176. | 87. *Ibid.*, s. 176–177. | 88. Giedroyc, 2010, op. cit., s. 302–308. | 90. *Isfahan – miasto polskich dzieci*, pod red. Ireny Beaupré-Stankiewicz i in., Koło Wychowanków Szkół

Polskich, Isfahan i Liban, Londyn 1987. | 91. Jasionowicz, *op. cit.*, s. 47–48.

Rozdział 7

92. Zob. *Short history of Polish Carpathian Brigade, 1940–1942*, Zarząd Główny Związku Tobrukczaków, Londyn 1985; Stanisław Kopański, *Wspomnienia wojenne*, Veritas, Londyn 1972.

Rozdział 8

93. Aleksander Topolski, *Bez dachu*, Rebis, Poznań 2012, s. 34–35. | 94. *Ibid.*, s. 67–68. | 95. *Ibid.*, s. 85–86. | 96. *Ibid.*, s. 86–87. | 97. *Ibid.*, s. 89–90. | 98. *Ibid.*, *passim*. | 99. *Ibid.*, s. 136–137. | 100. WO 201/1395, Anders do Pownall, 22 maja 1943, cytowany przez Maresch, s. 37. | 101. FO 371/56469 N 8734, Notatki Bourdillina, 3 lipca 1946, cytowany przez Maresch, s. 38.

Rozdział 9

102. Mikola Kozyr, *For Another's cause*, 2 t., Londyn 1958–1960. | 103. United States Holocaust Memorial Museum (Muzeum Pamięci Holokaustu Stanów Zjednoczonych): Archiwa fotograficzne, wyniki wyszukiwania w katalogu pod hasłem „Anders Army”. Dostępny w [www: <http://www.ushmm.org/search/results/?q=Anders+army>](http://www.ushmm.org/search/results/?q=Anders+army). | 104. Zob. Edward Kossoy, *Na marginesie. Słowo/obraz terytorium*, Gdańsk 2006. | 105. Eric Silver, *Begin: A Biography*, Weidenfeld and Nicolson, London 1984. | 106. Rudnicki, *op. cit.* | 107. Krzysztof Flizak, *najmłodszy żołnierz 2. Korpusu Polskiego Generała Andersa* [film], Youtube, 15 VIII 2012. Dostępny w [www: <https://www.youtube.com/watch?v=7MQNsvT_m9Y>](https://www.youtube.com/watch?v=7MQNsvT_m9Y); *Najmłodszy żołnierz Andersa*, 24 V 2012. Dostępny w [www: <http://wiadomosci.onet.pl/prasa/najmłodszy-zolnierz-andersa/thjby>](http://wiadomosci.onet.pl/prasa/najmłodszy-zolnierz-andersa/thjby). | 108. Bronisław Młynarski, *The 79th Survivor*, Bachman and Turner, London 1976. | 109. Piotr Lisiewicz, *Gdy enkawudzista gra na balajce*, „Nowe Państwo” 2013, nr 5(87). | 110. Maggie Smith, *An extraordinary journey to find work in Salts Mill, Saltaire. The story of Feliks Czenkusz*, Bradford 2013. Dostępny w [www: <http://www.saltairvillage.info/people_0002_Feliks_Czenkusz_1920_2013.html>](http://www.saltairvillage.info/people_0002_Feliks_Czenkusz_1920_2013.html). | 111. Władysław Broniewski, *Pamiętnik: wydanie krytyczne*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2013; Marci Shore, *Kawior i popiół*, Świat Książki, Warszawa 2008. | 112. Jerzy Giedroyc, *Autobiografia na cztery ręce*, Czytelnik, Warszawa 1994; Zdzisław Kudelski, *Studia o Herlingu-Grudzińskim: twórczość, recepcja, biografia*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1998. | 113. Aleksandra Ziolkowska-Boehm, *Melchior Wańkowicz: Poland's Master of the Written Word*, Lexington Books, Lanham 2013. | 114. Leonid Teliga, *Samotny rejs „Opty”*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1976.

Rozdział 10

115. Eugeniusz Knurek, *Pamiętne przygody*, [w:] *Tulacze dzieci / Exiled children*, pod red. Krystyny Sulkiewicz, Muza, Warszawa 1995, s. 48. | 116. Lysandra Ohstrom, *Polish cemetery: last remains of refugee community*, The Daily Star, Lebanon, 28 I 2013. | 117. Giedroyc, 2010, *op. cit.*, s. 329–333. | 118. *Ibid.*, s. 394–404. | 119. Skiba, *op. cit.* | 120. Lynne Taylor, *Polskie sieroty z Tengeru*, Rebis, Poznań 2010, s. 89–90. | 121. *Tulacze dzieci*, *op. cit.*, s. 231–236. | 122. *Ibid.* | 123. Ks. dr Jan Jaworski, *Wspomnienia, 1939–2007*, [w:] *Ryccerze, Infutur i Pastor, czyli wojenne wspomnienia spod Krzyża Południa*, pod

red. Agaty Krzychylikiewicz i Andrzeja Romanowicza, Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, Warszawa 2013. | 124. Leszek Bełdowski, Jan K. Siedlecki, *Kolhapur and Panhala*, [w:] *Poles in India, 1942–1948*, pod red. Teresy Glazer i in., Koło Polaków z Indii 1942–1948, Londyn 2000, s. 78–79. | 125. Stypuła, *op. cit.*, rozdział 26. | 126. *Ibid.*, s. 203–207. | 127. Bełdowski, Siedlecki, *op. cit.*, s. 165–170. | 128. *Poles in India, 1942–1948*, *op. cit.*, 2000, s. 422–433. | 129. *Ibid.*, s. 183–190. | 130. *Ibid.*, s. 454–455. | 131. Alexander Zvielli, *With so much to live for...* Dostępny w [www: <http://www.zchor.org/tehran/children.htm>](http://www.zchor.org/tehran/children.htm). | 132. The Central Zionist Archives: *Teheran Children*. Dostępny w [www: <http://www.zionistarchives.org.il/en/dataset/Pages/tehran-children.aspx>](http://www.zionistarchives.org.il/en/dataset/Pages/tehran-children.aspx). | 133. United States Holocaust Memorial Museum: *Holocaust Encyclopedia*. Dostępny w [www: <http://www.ushmm.org/learn/holocaust-encyclopedia>](http://www.ushmm.org/learn/holocaust-encyclopedia). | 134. Nirit Anderman, *The last memories of the Teheran Children*, „Haaretz”, 3 I 2007. | 135. *Ibid.* | 136. J. Wójtowski, [w:] *Tulacze dzieci...*, *op. cit.*, s. 272. | 137. Stanisław Jaskoła, [w:] *Ibid.*, s. 278. | 138. National Film Archive, Nowa Zelandia (1944). Zob. *Tulacze dzieci*, *op. cit.*, s. 256–261. | 139. Anna Bednarska, [w:] *Tulacze dzieci...*, *op. cit.*, s. 63. | 140. *Ibid.*, s. 64.

Rozdział 11

141. T.E. Lawrence, *Siedem filarów mądrości*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971. | 142. *Behind the headlines: the nefarious role of Henry Stimson*, Jewish Telegraphic Agency, 27 XII 1984. | 143. Topolski, *op. cit.*, s. 123–124. | 144. Zygmunt Kopel, [w:] *Waiting to be heard. The Polish Christian experience under Nazi and Stalinist oppression*, pod red. Bogusi Wojciechowskiej, AuthorHouse, Bloomington, Indiana 2009, s. 204–206. | 145. Giedroyc, 2010, *op. cit.*, s. 334–344.

Rozdział 12

146. Cyt. za Jerzy Kirszak, *Generał Władysław Anders*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2014, s. 14. | 147. Zob. Keith Sword, Sikorski, *Soldier and Statesman: A Collection of Essays*, Orbis Books, Londyn 1990. | 148. Anders, *op. cit.*, s. 204–205.

Rozdział 13

149. Vladimir Jabotinsky, *The Iron wall*, cyt. za Daniel Gordis, *Menachem Begin: the battle for Israel's soul*, Nextbook/Schocken, New York 2014, rozdział 3. | 150. *Ibid.* | 151. Zob. Michael Cohen, *The Rise of Israel: Jewish Resistance to British Rule in Palestine, 1944–1947*, Garland, New York, 1987. | 152. Jan Bodakowski, *Polska pomoc nowo powstającemu Izraelowi*. Dostępny w [www: <http://www.wicipolskie.org/index.php?option=com_content&task=view&id=977>](http://www.wicipolskie.org/index.php?option=com_content&task=view&id=977). | 153. Danna J. Azrieli, *One step ahead. David J. Azrieli (Azrylewicz). Memoirs, 1939–1950*, Yad Vashem, Jerozolima 2001. | 154. D. Azrieli, *Ze wspomnień Davida Azrieli o służbie w Armii Andersa* (fragment), tł. K.D. Majus, Tel Awiw 2014, s. 4. | 155. Strzyżewski, *op. cit.*, s. 232. | 156. *Ibid.*, s. 233. | 157. Jan Zaściński, *Pieśń o Warze*, Bellona, Warszawa 1999, s. 137. | 158. Zbigniew S. Siemaszko, *General Anders: życie i chwala*, „Kultura” 1970, nr 5–8, s. 36. | 159. Strzyżewski, *op. cit.*, s. 230. | 160. Dov Levin, *Hayalav shel Anders [Żołnierze Andersa]*, „Et-Mol” 1993, nr 5 (109), s. 9–11. | 161. Yoel Bourstein, *The story of my father, Moshe Shimon Bursztyn*. Dostępny w [www: <http://www.radzilow.com/bursztyn.htm>](http://www.radzilow.com/bursztyn.htm). | 162. Topolski, *op. cit.*, s. 159–160. | 163.

Władysław Broniewski, *Wiersze i poematy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1972, s. 149–150. | 164 Isabella Ginor, Gideon Remes, *A Cold War casualty in Jerusalem, 1948: the assassination of Witold Hulanicki*, „Israel Journal of Foreign Affairs” 2010, t. IV, nr 3, s. 137–158. | 165. Levin, op. cit., s. 6.

Rozdział 14

166. Lawrence Durrell, *Kwartet aleksandryjski*. Clea, przeł. M. Skibniewska, Czytelnik, Warszawa 1996, s. 61–63. | 167. Andrew Beattie, *Cairo. A cultural history*, Oxford University Press, Oxford 2005. | 168. *Ibid.*, s. 167. | 169. *Ibid.*, s. 166. | 170. Heather Williams, *Parachutes, patriots and partisans: the Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941–1945*, Hurst, London 2003, s. 51–52. | 171. Obituaries: *Sophie Moss*, „The Telegraph”, 3 XII 2009. | 172. Elisa Segrave, *Lives remembered: Sophie Moss*, „The Independent”, 22 II 2010. | 173. Zofia Tarnowska-Moss, *Wiersze*, Tarnobrzeg 2008. Zob. też Andrew Tarnowski, *Ostatni mazur: opowieść o wojnie, namietności i stracie*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2008. | 174. Durrell, *Kwartet aleksandryjski*. Justyna, przeł. M. Skibniewska, Czytelnik, Warszawa 1995, s. 22–23. | 175. *Ibid.*, s. 102–103. | 176. Topolski, op. cit., s. 111.

Rozdział 15

177. Topolski, op. cit., s. 188. | 178. *Ibid.*, s. 203. | 179. *Ibid.*, s. 298. | 180. Christine Leppard, *Fighting as a colony? 1st Canadian Corps in Italy, 1943–1945*, praca doktorska, University of Calgary, 2013. | 181. Michael Polak, *An alternative view – the controversy surrounding the military decisions taken by General Władysław Anders*, [w:] *General Władysław Anders: soldier and leader of the free Poles in exile*, pod red. Joanny Pyłat, Jana Ciechanowskiego i in., Polish University Abroad, London 2008, s. 102. | 182. Topolski, op. cit., s. 236–237. | 183. Anders, op. cit., s. 174. | 184. Adam (Franciszek) Studziński, *Wspomnienia z Monte Cassino*, [w:] *Wspomnienia wojenne kapłanów wojskowych. 1939–1945*, pod red. Juliana Humeńskiego. Caritas, Warszawa 1974, s. 399–401. | 185. *Ibid.* | 186. Anders, op. cit., s. 181.

Rozdział 16

187. Wiesław Lasocki, *Wojtek spod Monte Cassino*, Gryf Publications, Londyn 1968; Aileen Orr, *Niedźwiedź Wojtek*. Niezwykły żołnierz Armii Andersa, Wydawnictwo Replika, Zakrzewo 2011; Krystyna Mikula-Deegan, *Private Wojtek: Soldier Bear*, Matador, Leicester 2011; Jenny Robertson, *Wojtek: war hero bear*, Birlinn, Edynburg 2014. | 188. Bogdan Gancarz, Prof. Wojciech Narebski ma 90 lat, „Gość Krakowski”, 17 IV 2015.

Rozdział 17

189. Wywiad z kard. Kazimierzem Nyczem, kwiecień 2015. | 190. „Orzeł Biały”, nr 107, 18 VI 1944. | 191. Jan Ciechanowski, *General Anders: the home Army and the Warsaw Rising of 1944*, [w:] *General Władysław Anders: soldier and leader...*, op. cit., s. 158. | 192. Wywiad z emerytowanym gen. Moreną i jego żoną, Recanati, 19 V 2015. Notabene, tradycyjny nóż Gurkhów to kukri, a nie bufał. | 193. Topolski, op. cit. | 194. Kazimierz Zamorski, *Sprawiedliwość sowiecka*, Rzym 1945. | 195. Beata Obertyńska, *W domu niewoli*, Oddział Kultury i Prasy 2. Korpusu Armii Polskiej, Rzym 1946. | 196. Topolski, op. cit., s. 238–239. | 197. Anders, op. cit., s. 251. | 198. Mark W. Clark, *Calculated risk*, Harper, New York 1950, s. 421. | 199. Topolski, op. cit., s. 428–429. | 200. Feliks Konarski, *Jatta*, [w:] „Zapomniana

piosenka, gdzieś pod sercem ukryta”, oprac. Aleksander Markowski. Dostępny w www: <<http://www.readbag.com/wszechna-cieszyn-pl-doc-zapomniana-piosenka>>. | 201. Lynne Olson, Stanley Cloud, *For your freedom and ours*, Heinemann, Londyn 2003, s. 375. | 202. *Ibid.* | 203. *Ibid.* | 204. Topolski, op. cit., s. 281. | 205. Denis Hills, *Days of Aloes*, Sandpiper Press, San Anselmo, 1992.

Rozdział 18

206. Monte Cassino Commemorative Cross. Dostępny w www: <http://en.wikipedia.org/wiki/Monte_Cassino_Commemorative_Cross>. | 207. Anders, op. cit. | 208. Cyt. za: Mark Ostrowski, *To Return to Poland or not to Return*, praca doktorska, London University, 1996, s. 87. Dostępny w www: <<http://www.angelfire.com/ok2/polisharmy>>. | 209. Anders, op. cit., s. 304. | 210. Bernard Newman, *The story of Poland*, Londyn: Hutchinson, 1945, *passim*. | 211. Ostrowski, op. cit., s. 69. | 212. *Ibid.*, s. 72–74. | 213. Zbigniew Wysecki, cyt. za: Halik Kochanski, *The eagle unbowed, Poland and the Poles in the Second World War*, Londyn: Allen Lane, 2012. | 215. Anders, op. cit., s. 448.

Rozdział 19

216. Józef (Ziutek) Raginia, *Italy to Glasgow*. Dostępny w www: <<http://www.polishresettlementcampsintheuk.co.uk>>. | 217. *Army units in Polish Resettlement Corps camps in the UK, 1946–1948*. Dostępny w www: <<http://www.polishresettlementcampsintheuk.co.uk/PRC/PRC.htm>>. | 218. *Growing up at Penley*. Dostępny w www: <http://bbc.co.uk/legacies/immig_emig/wales/w_ne/article_2.shtml>. | 219. Giedroyc, 2010, op. cit., s. 417–419. | 220. *Ships and passenger lists of Polish WW2 DPs arriving from Africa and Europe*. Dostępny w www: <<http://www.polishresettlementcampsintheuk.co.uk/passengerlist/shipsindex.htm>>. | 221. *Ibid.* | 222. *Ibid.* | 223. *Ibid.* | 224. *Ibid.* | 225. Zosia Biegus, Jurek Biegus, *Polish resettlement camps in England and Wales, 1946–1969*, PB Software, Ashington 2013. | 226. Iwona Kadłuczka, *Mój dom to oboz*, 4 VI 2011. Dostępny w www: <http://m.wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1.117915.9725905.Moj_dom_to_oboz_Kawalek_zapomnianej_historii.html>. | 227. Siemaszko, *General Anders w latach...*, op. cit. | 228. Kazimierz Sidór, *W niewoli u Andersa*, Rzym 1947. | 229. William P. Coates, *Zelda Coates, Six centuries of Russo-Polish relations*, Lawrence | Wishart, London 1948. | 230. Piotr Zychowicz, *Jak Polacy mieli iść na III wojnę światową*, „Rzeczpospolita”, 2 X 2010. Dostępny w www: <http://niniwa22.cba.pl/jak_polacy_mieli isc_na_3_wojne.htm>. | 231. *The Polish community in Tasmania*. Dostępny w www: <<http://polishassociationhobart.org.au/home-2/the-polish-community-in-tasmania>>. | 232. Wanda Skowrońska, *To Bonegilla from somewhere*, Connor Court Publishing, Ballarat 2013, s. 8. | 233. John H. Williams, John Bond, *The promise of diversity: the story of Jerzy Zubrzycki, architect of multicultural Australia*, Grosvenor Books, Toorak, Vic. 2013, s. 90–91. | 234. Alojzy Bach, [w:] *Providence watching*, op. cit., s. 30. | 235. Anna Kajak (Ostrihanska), *Trudne pocztki*, [w:] *Poles in India...*, op. cit., s. 650–651. | 236. Józef Szkułłapski, [w:] *Waiting to be heard*, op. cit., s. 287. | 237. Smith, op. cit., s. 25–27.

Rozdział 20

238. Siemaszko, *General Anders w latach...*, op. cit. | 239. Ewa Berberyusz, *Anders spieszony*, Aneks, Londyn 2002. | 240. Harvey Sarnier, *General Anders and the Soldiers of the Second Polish Corps*, Brunswick Press, Cathedral City 1997. | 241.

Keith Sword, *The Soviet takeover of the Polish Eastern provinces, 1939–1941*, School of Slavonic and East European studies, University of London, London 1991; *Id., Deportation and exile: Poles in the Soviet Union, 1939–1948*, School of Slavonic and East European studies, University of London, London 1994. | 242. Gutman, *op. cit.* | 243. Melchior Wańkowicz, *Bitwa o Monte Cassino*, Wydawnictwo Oddziału Kultury i Prasy 2 Polskiego Korpusu, Rzym 1945–1947; Janusz Piekałkiewicz, *Monte Cassino: dwadzieścia narodów w zmaganiach o jedną górę*, Agencja Wydawnicza Jerzy Mostowski, Warszawa 2003. | 244. John Ellis, *Cassino: the hollow victory*, Aurum, London 2003; David Hapgood, *David Richardson, Monte Cassino: historia najbardziej kontrowersyjnej bitwy II wojny światowej*, Magnum, Warszawa 2003. | 245. Pierre Le Goyet, *La campagne d'Italie: une victoire quasi inutile*, Nouvelles Éditions Latines, Paris 1985. | 246. *Tułacze dzieci*, *op. cit.* | 247. Irena Grudzińska-Gross, Jan Gross, *War through children's eyes. The Soviet occupation of Poland and the deportations, 1939–1941*, Hoover Institution Press, Stanford 1981. | 248. Keith Sword, Jan Ciechanowski, Norman Davies, *The formation of the Polish community in Great Britain, 1939–1950*, School of Slavonic and East European studies, University of London, London 1989. | 249. Anders, *op. cit.* | 250. Rudnicki, *op. cit.* | 251. Wesley Adamczyk, *Kiedy Bóg odwrócił wzrok*, Rebis, Poznań 2014; Anders, *op. cit.*; Azrieli, *One step ahead...*, *op. cit.*; Begin, *op. cit.*; Czapski, *op. cit.*; Alick Dowling, *Janek: a story of survival*, Ringpress, Letchworth 1988; Edwards, *op. cit.*; Giedroyc, *op. cit.*; Maria Hadow, *Paying Guest in Siberia*, Harvill Press, Londyn 1959; Herling-Grudziński, *op. cit.*; Huntingdon, *op. cit.*; Litewska, *op. cit.*; Sandra Oancia, *Remember: Helen's Story*, Detselig Enterprises, Calgary 1977; Rawicz, *op. cit.*; Rudnicki, *op. cit.*; Topolski, *op. cit.*; Stefan

Waydenfeld, *Droga lodowa*, Norbertinum, Lublin 2002; Zoë Zajdlerowa, *The dark side of the moon*, Harvester Wheatsheaf, Londyn 1946. | 252. William Makowski, *Wyrwani z korzeniami*, Gazeta, Toronto 2000. | 253. Andrzej Krzysztof Kunert, *Bitwa o Monte Cassino w poezji, 1944–1969*, LTW, Warszawa 2007. | 254. *Bo wolność krzyżami się mierzy...*, reż. Krzysztof Szmagier, Polska, 1989. | 255. *Wielka droga*, reż. Michał Waszyński, Polska–Włochy, 1946. | 256. *A forgotten odyssey*, reż. Jagna Wright, Wielka Brytania, 2000. | 257. *The way back*, reż. Peter Weir, USA, 2010. | 258. *Perskie ocalenie*, reż. Andrzej B. Czulda, Polska, 2013. | 259. *Children of Teheran*, reż. Yehuda Kaveh i in., Izrael, 2009. | 260. Henryk Wars, *Pieśniarz Warszawy*, reż. Wiesław Dąbrowski, Polska, 2007. | 261. *Śmierć rotmistrza Pileckiego*, reż. Ryszard Bugajski, Polska, 2006. | 262. *Mit Iranske paradīs*, reż. Katia Forbert Petersen, Dania, 2008. | 263. Charles Ford, Robert M. Hammond, *Polish film: a Twentieth Century history*, McFarland & Co., Jefferson, NC 2005, rozdział 6. | 264. Muzeum 2 Korpusu Polskiego w Józefowie. Dostępny w www: <<http://www.2korpus.pl/>>. | 265. Andrzej Krzysztof Kunert, *Dom jest daleko, Polska wciąż jest blisko. Generał Anders i jego żołnierze*, katalog wystawy, Studio Historia z Ograniczoną Odpowiedzialnością, Warszawa 2007. | 266. Kresy-Siberia Virtual Museum. Dostępny w www: <<http://kresy-siberia.org/museum/en>>. | 267. <http://armiaandersa.pl> | 268. <http://www.rymaszewski.iinet.net.au> | 269. Giedroyc, *op. cit.* | 270. John Martin, cyt. za: Norman Davies, *Europa walczy, 1939–1945. Nie takie proste zwycięstwo*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 632. | 271. Zbigniew Wawer, *Armia generała Władysława Andersa w ZSRR, 1941–1942*, Bellona, Warszawa 2012. | 272. Ilford Park Polish Home, Stover, Newton Abbot, UK. Dostępny w www: <<http://www.veterans-uk.info>>.

ŹRÓDŁA ZDJĘĆ I ILUSTRACJI

A.M. Anders: 571 | A. Ledóchowska i A. M. Zakrzewski: 50, 72, 83, 84, 85, 89, 107, 112, 113, 138, 139, 154, 155, 198, 202, 216, 236, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 342, 347, 400, 402, 414, 415, 418, 419, 420, 421, 424, 451, 474, 492 | Z. Biegus: 172, 173, 465, 519, 538, 539, 541, 549, 550, 552, 558, 559, 566, 567, 570, 589, 590, 589 | W. Bizoz: 152, 153, 282, 283, 339, 358, 362 | W. Borodicz: 102, 103, 264, 265, 514 | Czelnik: 513, 528 | Ch. Davies: 114 | N. Davies: 336, 337, 562, 563 | J. Eddis-Topolski: 425 | M. Giedroyc: 276, 352, 353, 354, 579, 537, 550, 555 | G. Górny 262 | M. Herling: 276 | E. Jankowski: 517, 519 | St. Kościółkowski, Rzym: 94, 126, 189, 191, 195, 196, 197, 198, 202, 204, 206, 207, 217, 294, 296, 302, 340 | ks. W. Lenartowicz: 35, 66, 94, 113, 116, 118, 119, 122, 123, 129, 148, 149, 176, 298, 301, 302 | W. Narebski: 460, 462, 464, 465 | W. Seliwanowska: 59, 84, 136, 141, 156 | Z. Siemaszko: 175, 182, 571 | A. Stebelski: 142, 143, 314, 315, 321, 324, 325, 326, 334, 335 | W. Stypuła: 314, 316, 317, 318, 319, 320, 323, 324, 325, 326, 327 | K. M. Ujazdowski: 478 | H. Zawadzki: 547, 556, 569, 593 | A. Żarnecka 335 | Ambasada Nowej Zelandii: 291, 336, 337 | Australian War Memorial: 222, 226, 228 | Centralna Biblioteka Wojskowa: 8, 65, 106, 124, 195, 236, 237, 238, 354, 355, 266, 272, 358, 359, 378, 380, 392, 393, 395, 406, 444, 445, 446, 447, 448, 450, 452, 478, 488, 489, 490, 491, 492, 495, 499, 501, 506, 507, 523 | Centralne Archiwum Wojska Polskiego w Warszawie–Rembertowie: 62, 91, 105, 109, 117, 127, 150, 151, 180 | Centrum Dokumentacji Zsytek, Wypędzeń i Przesiedleń w Krakowie: 36, 64, 83, 211, 297, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 324, 325, 355, 356 |

Centrum Pamięci Menachema Begina w Jerozolimie: 262, 347, 390 | Fundacja Archiwum Fotograficzne Tułaczy: 294, 311, 313, 322, 330, 331 | Instytut Pamięci Narodowej w Białymstoku: 348, 349, 350, 405, 456 | Muzeum im. ks. J. Jarzębowski w Licheniu: 29, 41, 42, 43, 69, 71, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 82, 86, 101, 102, 104, 108, 110, 111, 121, 125, 128, 135, 147, 211, 244, 252, 253, 484, 485, 572 | Muzeum Lechi w Tel Awiwie: 382 | Narodowe Archiwum Cyfrowe: 8, 56, 140, 163, 190, 191, 203, 204, 210, 274, 278, 370, 374, 397, 434, 446, 447, 452, 457, 482, 486, 501, 502, 503, 504, 505, 525, 570 | wikipedia: 18, 19, 20, 22, 23, 24, 27, 30, 32, 34, 37, 38, 49, 50, 51, 54, 70, 146, 158, 159, 164, 169, 171, 179, 181, 185, 190, 192, 212, 220, 224, 225, 226, 229, 236, 242, 243, 260, 263, 267, 268, 269, 270, 273, 274, 278, 284, 285, 287, 289, 368, 371, 372, 373, 375, 380, 381, 404, 406, 408, 409, 434, 435, 436, 437, 438, 442, 444, 473, 482, 488, 497, 498, 506, 507, (This file is licensed under the Creative Commons "Attribution-ShareAlike 2.5 Italy" Licence, Vincenzo Gianferrari Pini): 508, 521, 522, 524, 528, 530, 531, 532, 534, 546, 556, 568 | Fotolia: © Rod: 188, © Lucian H Milasan: 235, © bestimagesever: 403, © wizdata: 404, © Leonid Andronov: 410, 420, © markobe: 410, 412 © Juan_g_aunion: 411, © Claudio Colombo: 497 | Depositphotos © Leonid Andronov: 411 | Dreamstime.com: © Kmiragaya: 242, © Sadikgulec: 243, © Rasoulali: 244, 248, 249, © AnnaOmelchenko: 296, 299, © Bigevil600: 298, © Asakalaskas: 422, © Mediaimagephotography: 544, © Electropower: 545 | PAP: 288 | platforma armiaandersa.pl: J. Niebrzydowski: 37, 177, J. Nosal: 7, K. Dobrecki: 280, J. Żukowski: 281, www.warreliefs.eu